

Hrvatska pučka stranka i Stjepan Radić (1919.-1928.)

Autor je na temelju literature i dostupnih izvora, u prvom redu suvremenog tiska, prikazao odnos između Hrvatske pučke stranke, odnosno njenog vodstva Hrvatskoga katoličkog seniorata, te Stjepana Radića i njegove Hrvatske (pučke-republikanske) seljačke stranke u Kraljevini SHS.

Nastanak i djelovanje hrvatskih političkih stranaka u prvoj jugoslavenskoj državnoj zajednici (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Jugoslavija) nezaobilazno je poglavlje u povijesti hrvatskoga naroda. Na političkoj pozornici Kraljevine SHS, od njenog osnutka 1. prosinca 1918. do uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929., djelovala je i *Hrvatska pučka stranka* (HPS). Ova relativno mala politička stranka bila je vrlo specifična po svom postanku. Ona nije bila samostalna politička organizacija, nego je predstavljala tzv. "političku granu" *Hrvatskoga katoličkog pokreta* (HKP), koji je početkom XX. st. pokrenuo krčki biskup dr. Antun Mahnić.¹ HKP je pored "političke grane" imao još dvije - "kulturnu" i "gospodarsku". Ove su tri "grane" predstavljale nedjeljivu cjelinu jedinstvenog HKP-a. Na čelu cjelokupnoga katoličkog pokreta u Hrvatskoj, ali i u Bosni i Hercegovini, stajao je *Hrvatski katolički seniorat* (HKS). Seniorat, organizacija katoličke laičke inteligencije i dijela mlađega katoličkog svjetovnog i redovničkog klera, osnovan je 1912. u Zagrebu, na poticaj biskupa Mahnića.² HKS je bio "ideološka i organizacijska središnjica" HKP-a.

Odnos Stjepana Radića prema HKP-u, pogotovo prema njegovoj kasnije osnovanoj "političkoj grani", tj. HPS-u, od presudnog je značaja. S. Radić je bio uvjeren, i to s pravom, da je stvarna namjera vodećih ljudi HKP-a stvaranje vlastite političke stranke, koja bi bila njegov izravni politički suparnik u borbi za glasove hrvatskog seljaštva. Dosljedno tomu, S. Radić nije prihvaćao mogućnost da bi se socijalni program njegove Hrvatske (pučke-republikanske) seljačke stranke (H/P-R/SS) mogao pomiriti s načelima HKP-a.

Pokrenut sa zadatkom da promiče "katolička načela", koja su po definiciji internacionalna, HKP, ipak, nije bio **anacionalan**. U prvom razdoblju svog djelovanja njegovi su članovi naglašavali nacionalni, "hrvatski oblik" svog katoličanstva. To je usmjerenje

¹ Opširnije o ishodištima, nastanku, organizacijskom ustroju, te djelovanju HKP-a u prva tri desetljeća njegova postojanja vidi: Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.; Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998.

² Josip Buturac, *Hrvatski katolički pokret, Marulić*, (Zagreb), 18/1985., br. 5, 555.; Petar Grgec, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka, 1995., 214.

prekinuto 1912., kada je definitivno prihvaćena **južnoslavenska/jugoslavenska ideologija**.³ Ovakav raspored na tadašnjoj hrvatskoj političkoj i društvenoj sceni doveo je do paradoksa da su S. Radić i “sljedbenici HKP završili svoj boj u tijeku rata i neposredno nakon ustrojstva Kraljevine SHS tako da su zauzeli suprotne ideologijske pozicije. Naime, dok je Pokret prihvaćao ideologiju južnoslavenstva, koju je prije zagovarao Radić, on je utvrđivao novi nacionalni program koji se progresivno udaljavao od te ideologije”.⁴

Zauzimanje novih pozicija u rješavanju hrvatskoga nacionalnog pitanja, i sukladno tome državno-pravnoga položaja Hrvatske, uskoro je vodilo daljnjem zaoštavanju sukoba između S. Radića i prvaka HKP-a.

Četiri ratne godine (1914.-1918.) u velikoj su mjeri paralizirale rad HKP-a, no vodećim se ljudima Pokreta, pogotovo onim članovima Seniorata kojima je na čelu stajao dr. Petar Rogulja, činilo da im nestanak Austro-Ugarske Monarhije i nastanak zajedničke države južnoslavenskih naroda pružaju priliku za nove mogućnosti djelovanja.

U odlučujućim trenucima nestajanja Austro-Ugarske Monarhije i proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, pripadnici HKP-a, predvođeni Senioratom, aktivno su se uključili u rad *Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba*. Svojim su se angažmanom posebno istakli P. Rogulja i grko-katolički svećenik dr. Janko Šimrak, koji je bio ne samo član *Središnjeg odbora Narodnog vijeća*, nego nešto kasnije i delegacije koja je otišla u Beograd sa zadaćom da provede ujedinjenje kratkotrajne Države SHS s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.

Nasuprot ovoga seniorskog djelovanja i djelovanja drugih tadašnjih političkih čimbenika glede bezodvlačnoga i bezuvjetnog stvaranja južnoslavenske državne zajednice, stajao je tada usamljeni S. Radić. On je jedini glasovao protiv zaključka o odlasku delegacije Narodnog vijeća u Beograd, tražeći da se ne zaključuje nikakav dogovor o ujedinjenju prije nego se utvrdi položaj Hrvatske u novoj državi.⁵ No, njegov je glas ostao glas vapajućeg u pustiji.

Nakon što je stvorena Kraljevina SHS u redovima HKP/HKS-a, zavlдалo je optimistično raspoloženje s obzirom na priželjkivanu prosperitetnu budućnost katoličanstva u novonastaloj državi. Ovaj optimizam treba sagledati i u svjetlu neosnovanih nada da će Hrvati preuzeti u svoje ruke državno kormilo, odnosno da će općenito doći do prevage katoličkog elementa, iako on nije bio većinski.⁶ S ovakvim varljivim perspektivama HKS je odlučno krenuo u osnivanje svoje političke stranke.

Stranka, onako kako su je seniori Roguljine orijentacije željeli utemeljiti, nije smjela biti niti “plemenska” niti “konfesionalna”. “Plemenski”, odnosno nacionalni kriterij, odbacivan je zbog “svrhunaravskog razloga”. Naime, budući da je HKS-u “prva zadaća” bila “ujedinjenje crkava”, tj. katolicizma i pravoslavlja na Balkanu, što je, prema njemu, bio “providencijalni *raison d’être* države S.H.S.”, sve što je tome smetalo trebalo je ukloniti, a najviše je smetala – “separatistička plemenska politike”.⁷ Iako je Seniorat naglašavao da se HPS temelji na “pozitivnom vjerskom stanovištu” i da svaki njegov član mora voditi “katoličku politiku”, to za njega, ipak, nije značilo da se za stranku smije reći da je – “konfesionalna”.⁸ Vodstvo se HPS-a zauzimalo za “interkonfesionalni” princip.⁹

³ J. Krišto, Hrvatsko katoličanstvo i ideološko formiranje Stjepana Radića (1893.-1914.), *Časopis za suvremenu povijest*, (Zagreb) /dalje: *ČSP*, 23/1991., br. 1-3, 163.; Z. Matijević, *Slom politike*, 33.-35.

⁴ J. Krišto, Hrvatsko katoličanstvo, 163.

⁵ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991). Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., 54.

⁶ Ivan Mužić, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969., 192.

⁷ Augustin (Ivo) Guberina, *Preuzvišeni gospodine!*, [Šibenik, 1933.], 50.-51.

⁸ Isto, 51.

Iako je katolički episkopat Kraljevine SHS pohvalio čistoću katoličkih načela HKS-a, te “odobrio podastri mu vjersko-prosvjetni program”¹⁰ HPS-a, to nije moglo značiti da će on htjeti preuzeti odgovornost za konkretno djelovanje političke stranke. Biskupi su se zadovoljili samo odobrenjem načela, koja su trebala biti temelj vođenja stranačke politike.¹¹ Katolička crkva u Kraljevini SHS nije nikada obezvala svoje vjernike na to da moraju glasovati za HPS.

Usprkos tome HPS su njegovi politički, a nerijetko i ideološki protivnici nazivali “klerikalnom”, odnosno “popovskom” strankom. Članovi HPS-a sami su sebe nazivali “pučani”. Ipak, najčešće se rabio izraz “pučkaši”.¹²

Tijekom 1919. seniorske su organizacije postale središta propagandnog i organizacijskog rada u korist nove političke stranke, koja je svoje djelovanje usmjerila prema svim dijelovima tadašnje države u kojima su živjeli Hrvati-katolici: Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, te Bosna i Hercegovina. Prilikom agitacije za svoju političku stranku seniori su morali stalno imati na umu da je ona formalno izvan HKS-a, jer se on i nije u potpunosti “iscrpljivao” na političkom polju, nego je njegovo djelovanje bilo usmjereno na cjelinu društva.

HPS je u organizacijskom pogledu bio zamišljen kao sinteza triju “kurija”. Za seljake je osnovana “seljačka demokracija”, za radnike “radnička demokracija”, odnosno kršćansko-socijalna organizacije, a kurija namijenjena građanstvu, obrtnicima, trgovcima i tsl. obično je nazivana “građanski klub”.

Budući da je seljački stalež bio najbrojniji u tadašnjoj državi, vodstvo HPS-a, tj. Seniorat, pridavalo je osobitu važnost problemu agrarne reforme. Držalo se da podjela zemljišta, također i onoga crkvenog, može poslužiti ne samo za gospodarsko jačanje seljaštva, koje je predstavljalo potencijalne pristaše HPS-a, ali i Radićeve stranke, nego i kao uspješno sredstvo za borbu protiv socijalnih nemira i boljševizacije sela.¹³

Sazivanje *Privremenoga narodnog predstavništva* (PNP)¹⁴ Kraljevine SHS (1919.), u kome je svoje predstavnike imao i HPS, koji tada još nije bio u potpunosti organizacijski ustrojen, imalo je za Seniorat dvojako značenje. Kao prvo, Radićevim nepriznavanjem beogradskog PNP-a kao legitimnog političkog tijela za hrvatski narod započela je njegova višegodišnja apstinencija od sudjelovanja u radu jugoslavenskih parlamenta. Premda su “pučkaši” verbalno osuđivali Radićevu taktiku, smatrajući da je parlamentarna borba jedini mogući put ostvarenja vlastitih političkih ciljeva, ipak su nastojali iz nje izvući što više koristi za svoju stranku. Kao drugo, “pučkaši” su zajedno s članovima relativno brojnije zastupljene *Slovenske ljudske [pučke] stranke* (SL[P]S)¹⁵, s kojom su bili ideološki vrlo slični, osnovali trajnu zajedničku parlamentarnu reprezentaciju – “Jugoslavenski klub” (JK).¹⁶

⁹ Radilo se zapravo o pristajanju uz jedan od dva sistema – “sistem Köln” ili “sistem Berlin”. “Sistem Köln”, odnosno načelo interkonfesionalizma, bilo je samo, i to u određenoj mjeri, tolerirano od strane Katoličke crkve. (Vidi: Dragan Čelik, “Dva sistema”, *Hrvatska Straža*, /Rijeka/, 15/1917., sv. 1, 68.-70.)

¹⁰ Izvješčaj o biskupskoj konferenciji u Zagrebu, *Narodna Politika*, (Zagreb) /dalje: *NPI*, 2/1919., br. 181, 1.

¹¹ Z. Matijević, *Slom politike*, 91.

¹² Z. Matijević, Hrvatska pučka stranka i II. parlamentarni izbori u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1923. god.), *ČSP*, 18/1996., br. 1-2, 28.

¹³ Vidi: *Isti*, Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918-1921. godine, *Povijesni prilozi*, (Zagreb), 5/1986., 48.-56.; *Isti*, *Slom politike*, 124.-129.

¹⁴ O PNP-u vidi kod: Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989.

¹⁵ O SLS vidi opširnije kod: Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava*, Beograd, 1973.

¹⁶ Z. Matijević, *Slom politike*, 131.

Zahvaljujući suradnji sa slovenskim “pučkašima”, tj. SL[P]S-om, HPS se u više navrata našao “pri vlasti”. To se događalo onda kad bi njihov slovenski koalicijski partner, zahvaljujući raznim stranačkim kombinacijama, ušao u neku od jugoslavenskih vlada.

Kada su krajem 1920. raspisani izbori za *Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu)*, vodstvo HPS-a je ocijenilo da će ovi izbori pokazati “pravi omjer snaga stranaka”.¹⁷ Usmjeravajući svoju glavnu predizbornu aktivnost prema hrvatskom selu, vođe HPS-a su dobro znale kako im je tu jedini i najopasniji protivnik bio S. Radić sa svojom strankom: “Osim HPS i HRSS malo koja stranka ozbiljno zalazi u selo, na selu će se voditi borba samo između njih”.¹⁸ Vlč. Antun Korošec, predsjednik SL[P]S-a, je držao da je HPS zapravo jedina prava seljačka stranka u Hrvatskoj, “otkako je Radić istaknuo kao glavnu točku svoga programa državopravna načela”.¹⁹ Drugim riječima, Radićeva je stranka, u novoj državno-pravnoj situaciji, postala svojevrsna “pravaška stranka”, za koju se predviđalo da će u svom budućem djelovanju, a pod “uplivom starih pravaških okorjelih političara” biti protiv “ustavnog uređenja, što će donijeti konstituenta”.²⁰

Na sjednici kluba HPS-a, održanoj u Zagrebu 4. studenoga 1920., Velimir Deželić sin, vrativši se iz izborne agitacije, izvijestio je prisutne da se “radićevština među seljaštvom širi kao pošast”.²¹ Utjecaj “radićevštine” na selu hrvatski su seniori nastojali suzbiti svojim tiskom.²² Očito ne uspijevajući u dovoljnoj mjeri parirati Radićevu uspjehu, seniori su njegov seljački pokret nastojali diskreditirati kao nemoralan s kršćansko/katoličke točke gledišta.²³ Osuđujući pokret kao nemoralan, “pučkaši” nisu mogli ni njegovom vođi S. Radiću dati drukčiju ocjenu.

Radićevski je tisak posvećivao mnogo manje pozornosti raščlambi programa i djelovanja HPS-a nego što je to bilo obratno. No, kada je to učinio, onda je to bilo nemilosrdno do krajnjih granica. Ilustracije radi, dovoljno je pogledati članak vlč. Franje Škrinjara u kome se tvrdi da je HPS “iznakažena troimena stranka”.²⁴ Autor je aludirao na nazive: “hrvatska-pučka”, “kršćansko-socijalna” i “seljačko-demokratska” stranka.

Rezultati izbora održanih 28. studenoga 1920. odredili su odnos snaga u parlamentarnom životu Kraljevine SHS sve do ožujka 1923., kada su održani izbori za novi saziv *Narodne skupštine*. HPS je ukupno osvojio 46.599 glasova, odnosno devet (9) zastupničkih mandata.²⁵ H(P-R)SS, koji je izašao na izbore samo u Hrvatskoj i Slavoniji,

¹⁷ Značenje izbora za konstituantu, *NP*, 3/1920., br. 167., 1.

¹⁸ Izborna borba, *NP*, 3/1920., br. 206, 3.

¹⁹ Govor ministra dra Korošca (na sastanku pouzdanika HPS), *NP*, 3/1920., br. 188, 1.

²⁰ “Radićeva seljačka stranka, kad se pojavila na političkom poprištu u Hrv[atskoj], bila [je] upravo reakcija na pravaštvo, na nerealno shvaćanje politike, na nerazumijevanje seljačkih potreba i na nesocijalno shvaćanje života. [...] Fuzijom Hrv.[atske] stranke prava i Radićeve seljačke stranke pobjeđuje državopravni smjer u našoj politici. Tom fuzijom Seljačka stranka prestaje biti pravom seljačkom strankom, koja u prvom redu zastupa klasne interese seljaka, a postaje jedna državopravna stranka, čiji je glavni cilj ostvarenje državopravnog programa”. (Nova pravaška stranka, *NP*, 3/1920., br. 184, 1.)

²¹ Sjednica kluba pučke stranke u Z[a]g[re]b[u], *NP*, 3/1920., br. 213, 2.

²² “Valja prikazati srodnost pisanja ‘Selj.[ačkih] Novina’ i Radićevih novina te istaknuti, kako se ‘Selj. Novine’ zauzimaju za seljačke interese skoro više nego i Radićeve novine”. (Sen.[ior] Borić, Kako da raširimo “Selj. Novine” i “Rad.[ničku] borbu”., *Seniorski Vjesnik*, /Zagreb/, 3/1919., br. 1, 14.)

²³ “Rad Radićeve stranke nosi sa sobom takovu destrukciju [...], da takove destrukcije nije mogla unijeti u narod nijedna ma i najizrazitija liberalna stranka. [...] Iz stupaca ‘Sl.[obodnog] Doma’ upravo bukti mržnja ne samo na kler i crkvenu organizaciju, nego i na samu vjeru. Ovom boljševičko-liberalnom rušenju kršćanstva među našim seljačkim svijetom pridružiše se i neki žalosni svećenici [...]”. (Jedna moralna pošast, *NP*, 3/1920., br. 195, 1.)

²⁴ F. Škrinjara, Iznakažena troimena stranka, *Slobodni Dom*, (Zagreb), 14/1920., br. 32, 3.-4.

²⁵ Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., /pretisak/, Zagreb, 1992., 100.

pokazao je svoju izuzetnu snagu osvojivši 230.590 glasova, odnosno pedeset (50) mjesta u Konstituenti.²⁶

Analizirajući konačne rezultate izbora, vodstvo HPS-a je moralo prihvatiti činjenicu da je podleglo u izbornom nadmetanju sa S. Radićem. Svoj su neuspjeh “pučkaši” pokušali opravdati i time što su tvrdili da su u nekim dijelovima Slavonije obustavili svu svoju agitaciju kad su vidjeli kako “harangiraju radićevski agitatori”. To je, prema njima, trebao biti protest kojim se nastojalo osvijestiti sve one svoje pristaše koji su u “zadnjem momentu pristali uz Radića, da vide razliku između poštene i solidne politike HPS i nesolidne haranganske agitacije radićevaca”.²⁷

Iako su “pučkaši” držali da je S. Radić na čelu “klasno i plemenski ekstremne” stranke, pretpostavljali su da on neće voditi “sektarsku politiku”, jer je gotovo sva odgovornost za budući smjer hrvatske politike, nakon izborne pobjede, pala na njega.²⁸ No, kad je 12. prosinca 1920. sazvana prva sjednica Konstituante, zastupnici H(P-R)SS-a nisu se pojavili. S. Radić je nastavio svojom taktikom parlamentarne apstinencije.

HPS kao član JK-a, u kome su još bili SL[P]S i *Bunjevačko-šokačka stranka*, zalagao se za autonomističko uređenje jedinstvene jugoslavenske države. Ova koncepcija državnog uređenja imala je ulogu kompromisnog rješenja između dviju “oprečnih tendencija”, tj. centralizma i federalizma. Kao glavnog krivca za neuspjeh anticentralističkih snaga u Ustavotvornoj skupštini i njihovih ustavnih rješenja “pučkaši” su označili S. Radića i njegovu taktiku apstinencije od parlamentarnog rada.

Odmah nakon prihvaćanja centralističkoga *Vidovdanskog ustava* (1921.) osnovan je *I. Hrvatski blok* (HB) u kome su pored Radićeve stranke bili još i *Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava* (“frankovci”). Taktika ovoga HB-a bila je parlamentarna apstinencija. Taktika HPS-a bila je parlamentarna borba. Tako se dogodilo da su “pučkaši” bili jedina hrvatska stranka koja je ostala u beogradskoj skupštini, te su tako razmjerno svojoj političkoj snazi, razbijali jedinstveni nastup hrvatskih oporbenih stranaka. Iako su u nekoliko navrata vođeni pregovori između HB-a i HPS-a, do sporazuma nije moglo doći jer je, prema mišljenju “pučkaša”, S. Radić “stavio blok na krivu osnovicu”.²⁹ Iako je vodstvo HPS-a odbijalo mogućnost suradnje s HB-om, novinstvo ove grupacije iznosilo je mišljenje da “HPS idejno, iako još ne formalno, spada u Hrvatski Blok”.³⁰

Rezultati parlamentarnih izbora, održanih 18. ožujka 1923., bili su za HPS porazni. Stranka je dobila 18.402 glasa, te nije osvojila ni jedan zastupnički mandat.³¹ H(P-R)SS je na ovim skupštinskim izborima osvojio 473.733 glasa, što je značilo da je dobio sedamdeset (70) zastupničkih mandata.³²

Saznavši izborne rezultate i shvativši da su ostali bez zastupničkih mandata, vođe “pučkaša” rezignirano su izjavili da su “ovi izbori riješili HPS od jedne nezahvalne i veoma teške uloge, da je morala u parlamentu odgovarati za hrvatsku politiku, a s druge strane, da je Radić baš na nju svaljivao gotovo svu krivnju, što se njegov program ne može

²⁶ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, I. dio, Zagreb, 1989., 395.

²⁷ K., Početak svršetka, *Hrvatska Obrana*, (Osijek) /dalje: *HOI*, 19/1920., br. 273, 1.

²⁸ ip., Politika odgovornosti, *NP*, 3/1920., br. 237, 1.; Stranačka fizionomija konstituante, *NP*, 3/1920., br. 326, 1.; Radićevi uspjesi i njegova odgovornost, *Seljačke Novine*, (Zagreb), 3/1920., br. 43, 4.

²⁹ Dr. Korošec o reviziji ustava, *HO*, 20/1921., br. 203, 3.

³⁰ “HB” i druge hrvatske stranke, *Hrvatska Sloga*, (Sarajevo), 3/1921., br. 255, 1.-2.; Dobacuju rukavicu, *NP*, 4/1921., br. 250, 1.

³¹ /Laza M. Kostić, ur./, *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd, 1924., 139.

³² Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 241.

izvršiti”.³³ Sve što su u tom trenutku mogli reći svojim malobrojnim pristašama bilo je obećanje da će odsada “*budno paziti, što će raditi g. Stjepan Radić*”, jer “sada dolazi i za njega vrijeme *političke odgovornosti*”.³⁴

Radićev odlazak u inozemstvo, u srpnju 1923., s namjerom da zainteresira tadašnje velike sile za Hrvatsku i tako hrvatsko pitanje učini međunarodnim, nije kod vodstva HPS-a dočekno sa simpatijama. Ono, naime, nije očekivalo nikakve pozitivne rezultate od Radićeva traženja pomoći po europskim metropolama.³⁵ Ovo se osobito odnosilo na Radićev odlazak u Moskvu i njegovo učlanjenje H(P-R)SS u *Seljačku internacionalu*, koja je faktički bila ekspoziura međunarodnoga komunističkog pokreta.³⁶ Za “pučkaše” je bilo iluzorno da bi se od “ruskih boljševika” (komunista) mogla dobiti pomoć, jer od njih “možemo očekivati samo zlo”.³⁷ Korist od učlanjenja H(P-R)SS-a u Seljačku internacionalu mogli su, kako su to “pučkaši” dobro primijetili, imati samo Nikola Pašić i Svetozar Pribićević, vođe *Narodne radikalne* i *Samostalne demokratske stranke* (SDS), kojima je ono moglo poslužiti ka izvrstan izgovor da “Hrvate pred zapadnoeuropskim državama ocrnjuju kao rušitelje evropskog mira”.³⁸

Na veljačkim parlamentarnim izborima 1925. koalicijskoj radikalno-samostalnodemokratskoj vladi najveći je protivnik bio S. Radić. Zato nije bila nikakva tajna da se vladajuća garnitura spremala izvesti jak pritisak na H(R-P)SS u cilju njegova slabljenja. Glasine o tome da će se protiv “radićevaca” primijeniti protukomunistički *Zakon o zaštiti države* postajale su sve konkretnije.³⁹ Na sjednici održanoj 23. prosinca 1924. vlada je odlučila primijeniti ovaj Zakon i na H(P-R)SS. Odluka je argumentirana činjenicom učlanjenja Radićeve stranke u Seljačku internacionalu. To je, prema vladinom mišljenju, bio dovoljan dokaz da je H(P-R)SS postao “boljševička stranka”.

Vodstvo HPS-a nije bilo previše iznenađeno razvojem događaja, tj. uhićenjem S. Radića i najistaknutijih čelnika H(P-R)SS-a. Ono je, naime, još i prije formalne primjene Zakona o zaštiti države protiv ove stranke pisalo u svom tisku da vlada u komuniste ubraja i S. Radića, zbog njegovih odnosa s “boljševicima”.⁴⁰ “Pučkaši” su osporavali vladinu tvrdnju da je H(P-R)SS postao “boljševička stranka”, te je otvoreno ustvrdeno da je cijela “stvar” učinjena zbog toga što su N. Pašić i Sv. Pribićević htjeli da “sebi osiguraju većinu u izborima, da i nadalje zadrže velikosrpsku hegemoniju nad Hrvatima i Slovencima, a sada im se pružala dobra prigoda, da izrab[e] Radićevu lošu politiku”.⁴¹ Sa svoje, pak, strane “pučkaši” su primjenu ovoga zakona protiv H(P-R)SS-a nastojali iskoristiti za kritiku Radićeve taktike “parlamentarne apstinencije”, jer da su, tvrdili su oni, “radićevci” bili prisutni u Narodnoj skupštini – “ne bi takvog zakona ni bilo”.⁴² Drugim riječima, S. Radiću se sada počela osvećivati njegova dotadašnja politička taktika.

³³ J. Šimrak, Svijetao nam je obraz, *SN*, 6/1923., br. 12, 2.

³⁴ Isto.

³⁵ J. Šimrak, U oči jesenjega zasjedanja parlamenta, *NP*, 6/1923., br. 95, 1.

³⁶ S. Radić je svoju stranku učlanio u Seljačku internacionalu 1. srpnja 1924. O njegovu boravku u Moskvi vidi opširnije: I. Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, 151.-165.; Mira Kolar-Dimitrijević, Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine, *ČSP*, 4/1972., br. 1(8), 148.-164.; Slavoljub Cvetković, Stjepan Radić i komunistički pokret 1923-1925. godine, u: *Istorija XX veka*, ZR, Beograd, 1972., 393.-396.

³⁷ Izborni proglas Hrvatske Pučke Stranke, *NP*, 7/1924., br. 50, 1.

³⁸ Isto.

³⁹ J. Horvat, *n. dj.*, II. dio, 289.

⁴⁰ Sve veći pritisak režima, *NP*, 7/1924., br. 51, 1.

⁴¹ “Boljševička opasnost”, *NP*, 8/1925., br. 1, 1.

⁴² Crni dani nad Radićevom strankom, *SN*, 8/1925., br. 2, 1.

Nakon što se H(P-R)SS našao pod udarom Zakona o zaštiti države, činilo se da se “pučkašima” pružila prilika da osvoje neko zastupničko mjesto u novom sazivu Narodne skupštine. No, nakon objave izbornih rezultata vidjelo se da HPS ni ovaj put nije uspio. Naprotiv, dobio je znatno manje glasova negoli na prethodnim izborima – 12.482.⁴³ Izborni pobjednik u hrvatskim zemljama, zatvoreni S. Radić, slavio je trijumf. Njegova je stranka, usprkos žestokom policijskom teroru, dobila 532.872 glasa i osvojila 67 zastupničkih mandata.⁴⁴

Iako je Radićevo napuštanje republikanizma i pristajanje na centralistički Vidovdanski ustav, tj. odustajanje od dijelova stranačkog programa u ožujku 1925., bilo iznuđeno silom, “pučkaši” su to ocijenili kao kapitulaciju njegove ukupne dotadašnje politike.⁴⁵ Stoga su se, ne bez razloga, ponadali da za njih dolaze bolji dani. Očekivali su da će se velika većina Radićevih pristaša, razočarana njegovom novom političkom orijentacijom, okrenuti prema HPS-u. Pretpostavka vodstva HPS-a da će S. Radić izgubiti značajan dio svojih glasača uskoro se pokazala točnom, ali njihove glasove, uglavnom, nisu dobile druge političke stranke, nego je došlo do velike izborne apstinencije.

Na parlamentarnim izborima održanim u rujnu 1927. HPS je dobio 31.746 glasova, ali samo jedan (1) zastupnički mandat.⁴⁶ U Narodnu je skupštinu ušao predsjednik HPS-a Stjepan Barić.

H(P-R)SS je osvojio 381.370 glasova i šezdeset i jedan (61) zastupnički mandat, što je predstavljalo gubitak od 160.000 glasova u odnosu na parlamentarne izbore održane dvije godine ranije (1925.). Ovaj drastičan pad u broju dobivenih glasova bio je rezultat Radićeva političkog zaokreta 1925. kada je priznao Vidovdanski ustav i ušao u koalicijsku vladu s Pašićevim “radikalima”.⁴⁷

Kolikogod da je jedan mandat bio skroman uspjeh, “pučkaši” su i u tome vidjeli nagovještaj boljih dana za svoju stranku – “Prvi i jedini *seljački* mandat oduzela je Radiću Hrvatska Pučka Stranka. Nije to slučajno, jer ona jedina može i da prihvati na selu borbu sa Radićem. Na selu, ne u gradu, održat će se borba glade puta, kojim će poći hrvatski narod.”⁴⁸

Barićevim ulaskom u Narodnu skupštinu stvoreni su uvjeti za ponovni osnutak zajedničkoga parlamentarnog kluba SL[P]S-a i HPS-a pod starim imenom. Za jednog od potpredsjednika JK-a izabran je i S. Barić.⁴⁹

Kada se dva mjeseca nakon rujanskih parlamentarnih izbora dogodio, za mnoge iznenađujući, preokret na hrvatskoj političkoj pozornici, tj. osnutak *Seljačko-demokratske koalicije* (SDK), kojoj su na čelu stajali S. Radić i vođa SDS-a Sv. Pribičević, dvojica dojučerašnjih političkih protivnika, nije trebalo dugo čekati na reakciju “pučkaškog” novinstva. Za Radić-Pribičevićevu koaliciju ustvrđeno je da “ima sva obilježja jednog konkubinata ili prilježništva”.⁵⁰

Osnutak SDK-a, vodstvo HPS-a je dočekalo kao povoljan trenutak za potpunu afirmaciju svoga socijalno-političkog programa. Mogućnost lakšeg ostvarenja svog programa “pučkaši” su vidjeli i u nastavku suradnje sa SL[P]S-om, preko kojeg su se i sami nalazili

⁴³ F. Čulinović, *n. dj.*, 256.

⁴⁴ Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, 2, Zagreb, 1973., 99.

⁴⁵ Kapitulacija radićevaca, *NP*, 8/1925., br. 14, 1.-2.

⁴⁶ F. Čulinović, *n. dj.*, 247.

⁴⁷ H. Matković, *n. dj.*, 162., bilj. 61.

⁴⁸ Fr., Iza izbora, *HO*, 23/1927., br. 31, 1.

⁴⁹ Konstituiranje Jugoslavenskog kluba, *NP*, 10/1927., br. 79, 2.

⁵⁰ Jedan politički konkubin, *NP*, 19/1927., br. 93, 1.

“pri vladi”. Naime, u obnovljenoj vladi radikala Velje Vukićevića, a na temelju “Bledskog sporazuma”,⁵¹ A. Korošec je zauzimao važno mjesto ministra unutarnjih poslova (1928.).

Uzajamne optužbe i napadi stranačkih prvaka, te novinski napisi nabijeni mržnjom i neprikrivenim prijetnjama, zaoštrili su političke prilike u Kraljevini SHS do te mjere da se već sasvim otvoreno govorilo i pisalo o mogućnosti da S. Radić padne kao žrtva planiranog atentata.⁵² Zanimljivo je da je sam S. Radić preko svojeg novinstva, još ujesen 1927. objavio da se na njega priprema atentat. On je kao idejne začetnike svoje moguće fizičke likvidacije označio katoličke svećenike i to poglavito one koji su se nalazili u redovima SL[P]S-a i HPS-a.⁵³

Sama činjenica da na dan atentata, 20. lipnja 1928., nitko⁵⁴ od članova JK-a nije bio prisutan na skupštinskoj sjednici, bila je povod da već suvremenici, a kasnije i neki publicisti i historičari izraze sumnju da je barem najuži vrh SL[P]S-a, a preko njega *možda* i netko iz vodstva HPS-a, bio na neki način upoznat s odlukom da sa na S. Radića i poslanike H(P-R)SS-a izvede atentat.⁵⁵

Cjelokupna hrvatska javnost bila je užasnuta teškim zločinom Puniše Račića počinjenim nad zastupnicima H(P-R)SS-a.⁵⁶ Predsjedništvo HPS-a izrazilo je svoju sućut predsjedništvu H(P-R)SS-a sljedećim riječima:

“Duboko potreseni zločinom divljačkog šovinizma Puniše Račića i pridružujući se općoj osudi, kojom cijeli kulturni svijet žigoše nečuveni zločin, šaljemo Vam najdublje saučešće nad nedužnim žrtvama, koje su pale vršeći dužnost hrvatskih narodnih zastupnika i ujedno želimo ranjenim zastupnicima HSS da što prije potpuno ozdrave”.⁵⁷

Nakon sažalnice predsjedništva HPS-a, u hrvatskom su se novinstvu pojavili napisi u kojima se izražavala nada da će doći do zaokreta u dotadašnjoj političkoj orijentaciji stranke, tj. da će predsjednik HPS-a, S. Barić istupiti iz JK-a i napustiti Narodnu skupštinu. No, do toga nije došlo.⁵⁸

Nakon što je Vukićevićeva vlada 4. srpnja 1928. podnijela ostavku, uslijedile su konzultacije između kralja Aleksandra i političkih prvaka o sastavu nove vlade. Mandat za sastav vlade konačno je dobio vlač. A. Korošec. Njegov je kabinet ostao poznat kao vlada “četvorne koalicije” tj. u njemu su bile zastupljene Narodna radikalna stranka, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, *Demokratska stranka* i JK-a (SL[P]PS i HPS).⁵⁹ Predsjednik HPS-a je imenovan za ministra “socijalne politike”.

Za HPS, odnosno njegovo uže vodstvo, Korošćeva je vlada bila sasvim prihvatljiva, jer je “temeljna crta ove vlade u tome, da se duhovi smire i da se učine sve pripreme za buduću politiku sporazuma”.⁶⁰

⁵¹ Vidi: Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979., 234.

⁵² Z. Matijević, *Politika Hrvatske pučke stranke u vrijeme atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS (1927.-1928. godine)*, ČSP, 27/1995., br. 2, 236.-237.

⁵³ S. Radić, Radića treba ubiti, *Narodni val*, (Zagreb) /dalje: *Nv*/, 1/1927., br. 65, 2.

⁵⁴ Ima indicija da se u Skupštini na dan atentata, ipak, zatekao barem jedan neidentificirani zastupnik SLS-a. (Vidi: Slava Žic, Povodom 50-godišnjice atentata na Stjepana Radića, *Hrvatska revija* /dalje: *HR*/, München-Barcelona/, 28/1978., sv. 2/110/, 324.)

⁵⁵ Dinko Šuljak, Svjedočanstvo dra Ivana Pernara o atentatu u skupštini, *HR*, (München), 23/1973., sv. 1(89), 34.; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd, s. a., 175.; Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967., 427., 594.; I. Mužić, *S. Radić*, 238.

⁵⁶ O atentatu vidi opširnije kod: Z. Kulundžić, *n. dj.*; Nadežda Jovanović, Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928, ČSP, 2/1970., br. 1, 61.-75.

⁵⁷ Saučešće HPS, *NP*, 11/1928., br. 72, 1.

⁵⁸ Z. Matijević, *Politika*, 238.

⁵⁹ *Isto*, 240.

⁶⁰ Dr. Korošec sastavio vladu, *NP*, 11/1928., br. 91, 1.

Ono što je dio “pučkaša” držao uspjehom svoje politike, njima nenaklonjeni dio hrvatske političke javnosti ocijenio je negativno.⁶¹ Osuda postupka S. Barića od njegovih političkih protivnika bila je lako predvidljiva, ali ni znatan dio članstva HPS-a nije odobravao njegov korak.⁶² U času teške državne i politike krize Kraljevine SHS, uoči smrti vođe većine hrvatskog naroda, S. Radića, zahtjev hrvatske političke javnosti, da se vodstvo HPS-a jasno odredi prema svom predsjedniku i njegovu ulasku u vladu, bio je sasvim logičan.

Kada je 8. kolovoza 1928. u Zagrebu, od posljedica zadobivene rane umro S. Radić, HPS je njegovu smrt popratio nekrolozima u svome tisku.⁶³ Ipak, najzanimljiviji je nekrolog objavljen u zagrebačkom “Katoličkom Listu”, koji nije bio glasilo HPS-a, ali su u njemu seniori, članovi stranke, imali značajan utjecaj. U ovom podužem nekrologu prepunom pohvala i pokuda upućenih na račun Radićeve osobe i njegova socijalno-gospodarskog i političkog djelovanja iznesena je i tvrdnja da je “Radić već od početka svojega javnoga rada odlučno ustajao i protiv kršćanstva i protiv Crkve i protiv svećenstva”.⁶⁴ Autorstvo ovoga nepotpisanog nekrologa pripisuje se senioru vlč. Stjepanu Bakšiću, tadašnjem uredniku “Katoličkog Lista” i jednom od najistaknutijih članova vodstva HPS-a. Sadržaj nekrologa dočekan je u redovima H(P-R)SS-a s ogorčenjem i negodovanjem.⁶⁵

Radićeva smrt i daljnje ostajanje S. Barića u Koroščevoj vladi, dovelo je do nezadovoljstva većine članstva i glasača HPS-a, te njegova osipanja.⁶⁶ No, usprkos svemu, S. Barić se i dalje čvrsto držao svoga ministarskog položaja.⁶⁷

Barićevim ulaskom i ostankom u vladi “četvorne koalicije” nakon atentata na zastupnike H(P-R)SS-a, te smrću S. Radića stavljena je stvarno, iako ne i formalno točka na daljnje postojanje “političke grane” HKP-a – HPS.

Akt o formalnom raspuštanju HPS-a donesen je neposredno nakon uvođenja šestosiječanjske diktature (1929.), no, on je bio samo zakašnjela egzekucija nad već stvarno mrtvom političkom organizacijom.

⁶¹ Z. Matijević, *Politika*, 240.-241.

⁶² Isto, 241.

⁶³ Vidi: † Stjepan Radić, *SN*, 11/1928., br. 32, 1.; Pertinax [Marijo Matulić], † Stjepan Radić, *NP*, 11/1928., br. 99, 1.-2.

⁶⁴ † Stjepan Radić, *Katolički List*, (Zagreb), 79/1928., br. 33, 427.

⁶⁵ Vidi: Ljubomir Maštrović, Glas ispod Koroščeve mantije. “Katolički List” o Stjepanu Radiću, *Nv*, 2/1928., br. 194, 5.

⁶⁶ Z. Matijević, *Politika*, 242.-243.

⁶⁷ Vidi: Z. Matijević, *Slom politike*, 278.-285.

Zusammenfassung

Die Kroatische Volkspartei und Stjepan Radić (1919-1928)

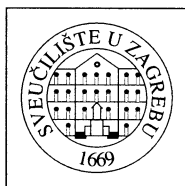
Der Autor hat aufgrund von Literatur und der verfügbaren Quellen, in erster Linie des zeitgenössischen Druckes, das Verhältnis zwischen der Kroatischen Volkspartei, bzw. deren Führung dem Kroatischen katholischen Seniorat, und Stjepan Radić und seiner Kroatischen (Volks- und republikanischen) Bauernpartei im Königreich SHS dargestellt. In scharfer politischer und ideologischer Konfrontation, die sich in Form eines parlamentarischen und ausserparlamentarischen Kampfes abwickelte, ist es Radić gelungen, die Partei der katholischen Senioren völlig zu marginalisieren.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X